

CÍVISPORTA

3
2023

CÍVISPORTA

Szerkesztette:

Dr. Horváth Péter – Balogh László

Podmaniczky díjjal kitüntetett helytörténeti kutatók

Debrecen, 2023.

IMPRESSZUM

Helytörténelmi online folyóirat

Kiadó: Cívissporta Egyesület – Debrecen

Felelős szerkesztők: Balogh László és Dr. Horváth Péter PhD

Szerkesztőségi elérhetőségek

Web: <http://www.civisporta.hu>

E-mail: civisporta@gmail.com

A CIVISPORTA online folyóirat szerkesztősége fenntart minden, a weblap és a folyóirat bármely részének, bármilyen módszerrel, technikával történő másolásával és terjesztésével kapcsolatos jogot.

Borító: Stunder Jakab János: Csokonai Vitéz Mihály portréja 1809.

Technika, anyag és méret: Olaj, vászon 56×44,5 cm

A Polgár Galéria XXI. aukciós katalógusa. 1999. V. 25-26. 94. o. Kat. 144.

A művészet arca – A művészek arca. KOGART Ház Budapest. 2007.

A Kovács Gábor Művészeti Alapítvány gyűjteménye

ISSN 2560-015X

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY SZÜLETÉSÉNEK 250.
ÉVFORDULÓJÁRA

Balogh László

BALOGH LÁSZLÓ

CSOKONAI-REJTÉLYEK

A „*Drágakő a sárban*” című regény 2020 nyarán jelent meg, amely Csokonai Vitéz Mihály és Kölcsey Ferenc feltételezett barátságát mutatja be humoros történetekkel fűszerezve, hiteles helytörténeti adatokkal kiegészítve. Emellett egyéb érdekes témákat is boncolgat, amelyre megpróbált választ adni úgymint: Csokonait miért rúgták ki a debreceni Kollégiumból, és miért úgy, ahogyan azt tették? Miért nem ápolta otthon édesanyja a költőt annak utolsó hónapjaiban? Szeretett volna földbirtokos lenni a poéta, mint a debreceni cívisek? Járt-e Csokonai Tégláson bökönyi Bek Pálnál látogatóban? Ezekre a kérdésekre keressük a válaszokat.

1. Csokonai téglási látogatása

Sokan biztos tényként állítják azt, hogy Csokonai 1804-ben Tégláson járt bökönyi Bek Pálnál, aki mecénása volt a költőnek. Ez viszont súlyos tévedés.¹ Csokonai Vitéz Mihály és Bek Pál 1804. IV. 10-én találkozott egymással Váradon Rhédei Lajosné temetésén. A költő egy vékony kabátkában volt, így megfázott és tüdőgyulladást kapott majd ágynak esett hónapokra. Később 1804. V. 25-én levelet írt Bek Pálnak, de a levél kézbesítője nem neki, hanem a téglási bírónak adta át Csokonai levelét, így választ arra nem kapott.² Ugyanis ekkor Bek Pál téglási udvarházának építésével foglalatzkodott, mivel azt még ebben az évben be akarta fejezni. Ráadásul a lábát is eltörte, s így még az éppen Tégláson tartózkodó Kazinczy Ferencet sem fogadta otthonában. Csokonai 1804. IX. 10-én újabb levelet írt Bek Pálnak, amelyben megemlítette, hogy 2-3 napra elmenne Téglásra meglátogatni a nagyméltóságú urat.³ Bek Pál szeptember 13-i válaszában nem palástolta örömét, hogy a költőt vendégül láthatja:

---

¹ Megjegyzés: Itt köszönöm meg Magyar Géza téglási helytörténeti kutatónak a szíves konzultációját

² DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 312.

³ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 312.

„Szives ajánlásomal az Urat megelőzvé, gondolhattya, hogy nem tsak szívesen de óhaitva várom.”⁴ Emellett mentegetette magát, hogy a költő májusi levelét nem kapta meg, mert ha mégis, akkor biztos, hogy válaszolt volna.

Csokonai másnapi válaszában sajnálkozva írta, hogy pont most kezdték vakolni az épülő „Museumát” és most állítják be ennek a háznak az ajtaját. „kis Museumot a’ nyáron magamnak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait ’s ajtait béhelyheztetni, melly az én jelenlétem nélkül rosszúl menne véghez.”⁵ Ezért későbbre halasztja látogatásának időpontját. 1804. november 10-én Csokonai újabb levélben tudatta Bek Pállal, hogy Szentgyörgyi József orvos megtiltotta neki, hogy „külső ájerre,” azaz friss levegőre menjen szobájából, mert ismét megbetegedne. A kis Museuma elkészült, de kályha híján hideg volt benne, ő maga pedig emiatt október 16-tól különböző kúrákat volt kénytelen venni betegsége folytán. Bek Pált pedig megkérte, hogy vegyen neki, illetve kölcsönözzön számára egy öntöttvas-kályhát tavaszig, mivel neki se ideje, de ereje, és valószínűleg pénze sem volt, hogy vegyen egyet.⁶ A fent közölt tények alapján kijelenthetjük, hogy Csokonai Vitéz Mihály soha nem járt Téglyáson.

2. Csokonai, mint földbirtokos

Sokszor felröppen a hír, miszerint Csokonai nem szeretett volna földbirtokos lenni, mint a körülötte élő cívissek. Ez az állítás nem igaz. Több feljegyzésben olvashatunk ennek az ellenkezőjéről. Már 1796-ban I. Ferenc császárnak írott levelében megemlítette, hogy az esetleges költői szolgálataiért egy kis darab földet szeretne kérni, ahol édesanyjáról gondoskodhat.

Csokonai – I. Ferenc császárnak (Pozsony, 1796. december vége)

„Most – Legfelségesebb Fővezér és Legkegyelmesebb Király! – méltóztass ezt a csekély s így Méltóságodhoz legkevésbé méltó adományt veled született kegyességeddel elfogadni. Te Császár vagy, nagy Császár, s a császárok nevét jól ismerik azok, akik

⁴ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 314.

⁵ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 315.

⁶ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 324.

azt vélik, hogy oltalmuk alatt értek vissza az aranykorba. Költőknek még sohasem jutott boldogítóbb feladat, mint hogy a Hősök védőszárnya alatt azok dicséretét énekeltek meg, akik, miután a nemzetek életéért éltek, a halhatatlanságnak haltak meg. Én nem egyébért hajtok térdet legszentebb Felséged előtt, mint hogy legnyájasabb jóindulatodhoz folyamodjam, s nem kérek mást, csak az oly nagy birodalomból egy kis földcskét, melyet saját kezemmel művelhetek; győzhetetlen sasotok legkisebb tollacsckáját, amely engem a sorstól és az emberektől megvéd. így elidőzhetnék az ártatlan Múzsákkal, így halhatatlan magasztalásodat zenghetném, s így nyugodt körülmények között gondoskodhatnék szegény anyámról, aki nékem egykor az életet adta, mely most Felségedé. Legszentebb Felségednek királyi parancsra élni és meghalni kész s írig hű híve és alattvalója.

Csokonai Mihály”⁷

Persze ebből semmi sem lett. Évek múltán szintén feltört benne a földbirtok utáni vágy, de nem a szerettei ellátása miatt, hanem a megszerzendő földterületen akarta felépíteni a „*Tusculánumát*” vagy „*Museumát*” Az ötlet és az ihlet Puky Istvántól, illetve Kazinczy Ferencről eredeztethető. Puky István írta neki 1800 decemberében: „*Ezért-is még a’ Télen a’ köveket meg hordatom, ’s a’ jövő Esztendőben éggy-is kis Tusculanumot* építetek, magamnak, és az barátimnak. – Kicsiny lesz ez, a’ Világ el fajult gyermeki előtt – kicsiny a’ pompának, és a’ vesztegetésnek – csak egyedül nékem, és néktek, édes barátim! lessz ez elég tágas... Szívesen köszöntet mostan-is Tegeted, és ohajtva várjuk e néhány hólnapok el telését, hogy minél előbb fel szentelhessük *Tusculanumunkat* a’ barátságának.”⁸ Csokonai Puky „*Tusculánumát*” megemlítette levelében Nagy Gábornak is: „*Puky Barátom most éppítettvén a’ Tusculanumot, sok költségbe kevergődött, ’s e’ miatt Vályimat most nem veheti meg.*”⁹

Az építmény 1803-ban már áll, így Puky Csokonait szívesen várja: „*Cselekedd meg barátom jőjj bé hozzám, régen készen vár az én Tusculanumom – jőjj el – mert alig férek magamba csak el gondolására-is annak, hogy meg láthatlak*”¹⁰ A költő is szívesen építene magának ilyen, de neki ott van a Darabos utcai ház csendes kertje, ahol elüldögélve szokott

⁷ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 489.

⁸ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 110-112.

⁹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 136-137.

¹⁰ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 252-254.

írogatni. Ez viszont 1802. VI. 11-én, az egyik nagy debreceni tűzvészben megsemmisül, amelynek pusztulását megírta Pap Szász Józsefnek: „*Minémű Romlásra jutott legyen szegény Városunk, eddig tudom értésére esett a' Tekintetes Úrnak: nem kívánom tehát ezt az Itéletet írni vagy festeni, quaeq. ipse miserrima vidi, et quorum pars magna fui, mert az a' Hajlékotska is, hová a' világ' lármája előtt vonni szoktam magamat, 's az a' Kertetske is, melly nékem **Tusculanum** gyanánt szolgált, azon rémítő Csapásnak áldozatjává lett.*”¹¹ Valamint megírta Széchényi Ferencnek is: „*Éppen a' rózsák nyíltak; mikor kertetskémen, az én kis Sans-soucimon, a' lobogó lángok keresztül rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor **Tusculanumom**, hol legérzékenyebb gondolatim teremtődtek, a' láng között ropogott; mikor ama rózsza lugas tövig égett, 's az a' fülemüle melly e' kis zöld Szálának, minden éjjel concertet adott, örongve repült el a' bátorságosabb erdei vidékekre.*”¹²

A házuk leégése után Csokonai erősen gondolkozott egy saját „*Museum*” vagy „*Tusculanum*” felépítésén. Ehhez persze egy alkalmas, csendes helyre volt szüksége, ahol ez elkészülhetett volna. A „*Museum*” ötlete még Kazinzytól származott, akit 1801-ben meglátogattott, közvetlenül annak kiszabadulása után aki „*minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a Museumába való beléptekor az író asztaláról felvévén, azonnal megcsókol.*”¹³ Ennek a „*Museumnak*” a mintájára tervezte ő is el a maga saját kis szentélyét.¹⁴

Birtoka azonban nem volt – Hatvan utcai kertjüket még korábban eladták –, így megpróbált valahogyan egy művelésre alkalmatlan – így olcsó – földhöz jutni.

Az írások szerint 1803-ban a debreceni református egyházközség Csokonait akarta megbízni énekeskönyve átjavításával, aki tiszteletdíjúl lakóhelyet és földet kért a debreceni határban, egy forrás körül, amelyet így írt le: „*Fekszik ez a' Forrás Debretzen Várossához szinte ½ órányira egy alacsony térségen; Észak és nyári napkelet közt. Nem nagy ugyan, mert egy kisujnyi alig van a' nyílása: de betses lehet azért hogy vize nyáron által is szivárog, tiszta fvényből fakad, nem zavaros, árnyék nélkül is híves, és jó italú; mindenek felett pedig azért figyelemre méltó, hogy egy 7 ½ □ mértföldnyire terjedő határon, mint a' Debretzené, egyetlen egy élő forrás. Ez okok indíthatták fel 1790-92 Eszt. az Elöljárókat, hogy körülötte egy kerek fa sátor formát építettek, azt gömbölyű zsendely tető alá vétették, és hogy tsupán tsak az em-*

¹¹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 184-185.

¹² DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 199-208.

¹³ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 142.

¹⁴ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 895.

berek férhessenek hozzá, kilintses ajtóval megerősítették. De mivel fáttalan pusztán, betyárok-kal telyes nyomáson fekszik, 's egy nagy országút mellett a' tüzelő kotsis embereknek kezek ügyébe volt: deszkáit, gerendáit, 's már szinte egész épületét ellopdesták felőle. Az a' fél ke-rekségű téglá pártázat, mellybe a' forrás bé volt foglalva, 's mellynek kisdéd nyílásán annak vize kiszivárgott, a' kártékony emberek és a' szomszéd felemelkedettebb mezőkről oda siető zápor miatt egybe omlott, a' Cisternája homokkal és agyaggal bétömődött, és már szinte az ere is füladó félbe vagon. Éhez járult már most az is, hogy patakjában, ha tsekély eretskéjét annak mondhatni, sőt magában a' kútfőben is nyáj sertések hengergenek és túrkálnak; melly miatt nem tsak a' forrás és annak patakja tisztátalan, undok, vadvizes, sáros, motsáros, egés-ségtelen, hanem az a' tekenő forma völgyetske is, mellyben az előtt friss pázsit és virágok kö-zött folydogált, disznó lakossait távollétekben is elárulja. Nints rá többé senkinek gondja, a' nép nem tartja legkissebb tekintetben is, tsak némelly Juhászok rakják néha körül, dirib darab téglával és hanttal, hogy nyári napon annyi vizet találjanak benne, amennyiből pásztori türök-jök megmerülhessen.

Ez nékem a' *JUGIS AQUAE FONSI*! Elég ennyi annak, a' ki maga is kitsíny; a' ki tud kívánni, de sokat, nagyot, pompást nem kívánhat. Hanem: *HORTUS UBI, ET TECTUM?* Azt a' természet egyiket sem alkotott számunkra: nékem is szorgalmatosságom által kell és illik mind a' kettőt megszerezni. Most lássuk mellyik az a' *MODUS AGRI NON ITA MAGNUS?* Tégyük meg a' leírt Forrást középpontnak, és abból 100 öles Rádiussal húzzunk egy Circu-lust, akkor meghatározzuk a' *modus agri non ita magnus*. Előbb leírom miilyen Ager az, az-után megmagyarázom, hogy az *non ita magnus*. Ez a' lapály egy soha nem miveltt homokos és motsáros föld, hol juhok, sertések, utazó vásári és mindenféle marhák legelnek; és a' melly egy igen messze terjedő nyomásnak a' közepén fekszik. Ennek, ha *Circulus*ba gondoljuk, egy harmada dél és nyári napkelet között vadvizes, és sertés turkálta motsár: harmada észak és napkelet között olyan homokos gyepek, melly szekér utakkal és záporosásokkal van öszvevag-dalva: a' harmada pedig napkelet és dél-közt tavaly elhagyatott téglavető, tele téglatöredé-ekkel, elpusztult katlanokkal 's egy ölmélységű és sok ölekre kiterjedő gödrökkel és vermek-kel. Kevés tehát annak mostani haszonvétele, és költséges és fáradságos lezend a' jövendőbéli. Egyedül az a' kis forrás, és a' hazai áldott levegő az, melly egy illy helyet velem paraditsom-nak képzeltem.”¹⁵

¹⁵ DEBRECZENI ATTILA 2002: 278-279.

Ezt a költő feljegyzései között találjuk, amely valószínűleg 1803 tavaszán íródhatott. A Csokonai emlékek című, 1960-ban napvilágot látott gyűjteményben pedig Gaál László, aki Csurgón Csokonai tanítványa volt, majd később pedig Hatvani Gaál László néven hites ügyvéd, és Somogy vármegye törvénytábla bírója lett, így emlékezett erre: „...*jutalmul nem kíván mást mint hogy a Nyulasi kis forrást, melyben most tsak a sertések heverésznek adják nékie és körulte a szabad legelőből annyi földet, mellyet száz ölnyi radiussal be keríthet... Ezt később Csokonai szinte képzeletből rajzolgatta is magának.*”¹⁶ Tehát az eredeti Csokonai feljegyzésnek homlokegyenest mást állít, de úgy eltorzítja az korábbi adatokat, hogy teljesen másképp hat. Talán az idő múltával másképp értékelte és értelmezte Csokonai iratait, hiszen a költő halála óta majdnem 40 év telt el. Gaál László a költő igen sok kéziratát őrizte, eredetiben és másolatban egyaránt. Ezeket 1844-ben átadta az Akadémiának, a készülő Csokonai-kiadáshoz.

Azonban a költő nemcsak ekkor szeretett volna földbirtokhoz jutni. 1803 májusában levelet írt Széchényi Ferenc grófnak, miszerint „*Tsak az gátol és zavar, hogy még apróbb Munkáim nintsenek kinyomtatva, mellynek oka a' Censúráknak és Typographiáknak késedelmességek; és az, hogy egy Tiburban vagy Tusculánumban meg nem vonhatom, vagyis, ki nem deríthetem magamat. ... A' gazdagságot soha sem kívántam, nem is kívánom; de a' tsendes földi életre, úgy látszik, érezhetem jussomat.*”¹⁷ Úgy látszik, hogy a grófot ez nem hatotta meg, mert nem történt semmi. Ugyanebben az időben, 1803. V. 30-án Mátyási József Csokonainak írt válaszában – az előző levél nem ismeretes – felvilágosította a költőt, hogy mint a titkár, tudomása van arról, hogy Gróf Fekete Jánosnak a fóti birtokán kívül minden földesúri földje a helységeknek árendába van adva, így Csokonainak nem tud birtokot adni.¹⁸ Mátyási nem látta reálisnak a gondolatot, így az ötlet nem is került a gróf elé, aki egyébként július 21-én meg is halt.

De térjünk vissza a debreceni forráshoz. Tisztán olvasható a fentebb említett feljegyzésekben, hogy a megszerzendő forrás és földje észak és nyári napkelet között található, a várostól szinte félórai járásra – ez kb. 3 km –, egy nagy országút mellett. Ha képzeletben a forrás körül rajzolunk egy 100 öles (189,6 m) sugarú kört, akkor annak a dél és kelet között lévő harmada vadvizes, mocsaras; észak és kelet közé eső harmadában szekérutakkal és zá-

¹⁶ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 441-442.

¹⁷ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 261.

¹⁸ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 267-268.

pormosásokkal tarkított homokos gyepek találhatók; a kelet és dél közötti – valószínűleg tévedés, ez a dél és észak lenne –, harmadkörben pedig egy elhagyott katlanokkal és gödrökkel, vermekkel tarkított téglavetőt találunk. Gaál László visszaemlékezései alapján ő pedig a területet konkrétan tényként a Nyulas csárda mellé helyezte, s úgy taglalta a történetet, hogy Csokonai a forrás körüli 100 öl sugarú környi – 112.934 m², azaz 11,3 hektár –, területet igényelt volna a várostól fizetségül, ha az énekeskönyv javításával megbízzák, és azt elvégzi. Foglaljuk össze a rendelkezésre álló adatokat egy táblázatban.

Leírás	Kelet	Nyulas
A' Forrás Debretzen Várossához szinte 1/2 órányira	hamis	igaz
Észak és nyári napkelet között	igaz	hamis
Egy nagy országút mellett	igaz	igaz
Ez a' lapály egy soha nem mívelt homokos és mocsáros föld, hol juhok, sertések, utazó vásári és mindenféle marhák legelnek	igaz	igaz
Egy harmada dél és nyári napkelet között vadvizes, és sertés turkálta mocsár	?	igaz
Harmada észak és napkelet között olyan homokos gyepek, melyek szekér úttal és zápmosásokkal van összevegyve	igaz	igaz
A' harmada pedig napkelet és dél-között tavaly elhagyatott téglavető, tele téglatöredékekkel, elpusztult katlanokkal 's egy ölmélységű és sok ölekre kiterjedő gödrökkel és vermekkel	hamis	igaz

Az összehasonlított adatok alapján látjuk, hogy reálisabb helyszín a nyulasi földbirtok. De honnan jött épp ennek a területnek az ötlete? Aki ismeri Debrecen földrajzi adottságait és helytörténelmét az tudja, hogy téglavető és téglagyárak a város nyugati területén, jobbra a Tócsó mellékén alakultak ki. A város keleti oldalán, homokos talajon a jó minőségű agyag hiánya miatt nem volt téglavető. Ez eldöntötte a kérdést. A többi adat stimmel. A feljegyzésben valószínűleg a „*Fekszik ..... Észak és nyári napkelet között*” információ hibás, valószínűleg napnyugat tájolást akart írni.

Úgy látszik, hogy a félreértelmezés miatt Gaál László megelőlegezte a modern szakirodalom álláspontját. „Azt tudni illik hogy: A Mester utzai szöllős kertek háta megett északról, a Nagy erdőnek nyugat oldala erányában, a Nyúlás Kortsma szomszédágában a szabad Legelő mezőben elhagyatott állapotban lévő kis forrást egy, a' körül száz ölnyi radiussal bekeríthető környékkel, városi polgári tulajdonú adnák nékie. A mint ezt írásban levő jegyzetei közt is olvashatom. Helyét 1804ben vala ki szemelni Cs(okonai)”¹⁹ Így nem lett Csokonai földbirtokos.

1. kép Debrecen északi külterületei 1783-ban²⁰

3. Csokonai építkezése és a „gonosz anya”

Mivel Csokonainak a „*Tusculanum*” felépítéséhez szükséges földbirtok megszerzése nem sikerült, így a „*Museumot*” máshol kellett felépítenie. Ezt meggyorsította az a tény, hogy 1802-ben leégett a Darabos utcai házuk, amely „*udvarának hátulsó része felé a' funduson keresztül egy nagy istálló is volt félszerrel együtt, melynek háta megett a' fundus leghátulján szép kis virágos kertje rózsá-lugással, 's egy különös nagyságú bodzafával melynek terebélyes*

¹⁹ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 442.

²⁰ ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV B. IX. a. 527.

Lárnyéka alatt valamint dolgozni, úgy barátival is vigadni szeretett.”²¹ Ez a kis „béke szigete” megsemmisült, amikor 1802. VI. 11-én, péntek délután egy óra tájban tűz támadt a Kis-Csapó utcában, ahonnan a Lóvásártér végén átment a Nagy-Péterfia, Darabos, és Mester utca egy részén, a Kis- és Nagy-Hatvan, a Piac-, a Nagy- és Kis-Új illetve a Német utcákon ahol a Kistemplom fogta meg a tüzet, majd tovább terjedt a Kádas és Miklós utcák szegletéig. A lángok körbevették a Nagytemplomot, Verestornyot és a Kollégiumot is. A hiteles felszámítás szerint a Hatvan utcában 262, a Péterfián 147, a Csapó utcában 31, a Piac utcában 303 telken, összesen 1500 ház pusztult el. Csak az épületekben keletkezett kárt 711.395 rFt-ra becsülték. Ennek a nagy tűznek esett áldozatul Csokonaiék Darabos utcai háza is.

Mivel 1803-ban nem valósult meg a „*Tusculanum*” felépítésére való birtok megszerzésére irányuló terve, ezért 1804-ben szükségessé vált egy – telek híján –, helyi „*Museum*” avagy a Kazinczy Ferencéhez hasonló kis szoba felépítése és berendezése, ahol műveit, kéziratait, leveleit őrizhette volna, illetve nyugodtan írhatott volna. *„Ezenn én holtig akarok dolgozni, és e' tzelra kuporgatni egy kis pénzt, hogy magamnak egy kis kertet, másfél szobát, és 10-12 históriai könyvet szerezhessenek. ... Mégis véghez viszek mindent ebbe a' Hónapba; mert a' béres Lakónkat elbótsátottam, 's annak szobájába költözök, míg módom lesz a' kis Kertre magamnak egy Rezidentziát (1 1/2 szobát) gabalyítani”* - írta Kazinczynak 1804. VI. 14-én.²²

A Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója²³

A' Kis Ház' felépíttetésére tett Költségeknak 's matériáléknak Specificatiója. 1804.

1. *Fazekas János Uramtól vettem 1000 ótska téglát, p. lf. mellyből 200 darab ép és egész. p. 25 gr. Fizettem d. 19 Jun. értte.....10 Rf.*
2. *Adtam a' téglá lehányóknak 1 meszely bort áldomás.....3 Xr.*
3. *Vettem d. 20 Jun. Vasadi Jánostól 200 Vályogot 4 márváson, adtam előre.....17 Xr.*
4. *Ugyan az nap Vasadi Pétertől 1000 Vályogot 7 Vfton. Adtam néki oda ki.....36 Xr.*

²¹ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 406.

²² DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 301.

²³ DEBRECZENI ATTILA 2002: 279.

5. *Ide bé előre kért.....5 Rf.*
6. *Vasadiéknak áldomás.....7 Xr.*
7. *A' téglahordásért kifizettem Fazekas Józsefet d. 25 Jun. minden 2 százért per 30 xr.....2 Rf. 30 Xr.*
8. *Ugyan akkor az Attyának restáltt 30 Xrt. is általadtam. E' szerént téglá dolgába restáns nem vagyok.....30 Xr.*
9. *Vettem 21 szál deszkát per 40 Xr. d. 26 Jun.....14 Rf.*
10. *Vettem nádat.....9 Rf. 21 Xr.*
11. *½ köből meszet.....2 Rf. 16 Xr.*
12. *Mész' hazahozásért.....12 Xr.*
13. *Szentesi Sógórnak áldomás.....3 Xr.*
14. *Vályoghozóknak áldomás.....5 Xr.*
15. *Szentesi Sógornak a' Téglavetőbe járásért d. 27 Jun.....6 Xr.*
16. *Vasadi Jánost kifizettem.....51 Xr.*
17. *D° a' székér után való járásért, a' 10 garasból megadtam.....9 Xr.*
18. *Tóth Istvánnak a' szekeresnek, (társáért is) fizettem az alku szerént 11 száz vájognak haza szállításáért p. 30 xr.....5 Rf. 30 Xr.*
19. *Ugyan akkor, = d. 29 Jun. fizettem néki (a' társáért is Pataki Györgyért) 4 szekér homok hozásért p. 27 xr.....1 Rf. 48 Xr.*
20. *Vettem d. 10 Jul. Létzet. Százát p. 11 f. 20 Xr. - hagytam magamnak belőle 36t; melly tészén.....4 Rf. 11 ½ Xr.*
21. *Vettem D° D° 4 szál bikkfa gerendátskát, kettős ajtó rárajának, párját per 1 f. 5 Xr.....2 Rf. 10 Xr.*
22. *Vettem D° D° 4 szál bikkfa gerendát ismét.....2 Rf. 10 Xr.*
23. *Vettem 7 szál fenyő gerendát per 1 Rf. stukaturához, d. 24 Jul.....7 Rf.*
24. *Hazahozásáért áldomás a' Bagaméri Kotsisnak.....6 Xr.*
25. *Fogadtam meg Szilágyi János Uramat d. 26 Jul. Háztetőt, dupla ajtót, pádimentom gerendáját és stukaturát tsinálni p. 7f. 39 xr. adtam felpénzül.....51 Xr.*
26. *Fizettem d. 27 Jul. reggeltől délig való munkájáért egy téglá faragónak per 10 garas.....15 Xr.*
27. *Konyán gazdának az nap estve fizettem per két márj. e' szerént d. 25 Jul. fundamentom földjét verte; de tsak fél nap, mert az esső kiverte*

- d. 26 Jul. a' fundament. földjét verte.
- d. 27 Jul. téglát faragott. Tesz tehát 2 ½ napszám.....1 Rf. 25 Xr.
28. Fizettem Karádi Gazdának d. 28 Jul. e' szerént
d. 25 Jul. az esső miatt fél nap fundament. vert.
d. 26 Jul. fundament. vert.
d. 27 és 28 Jul. mészt kevert és sárt tsinált.
Tett 3 1/2 napszám p. 10 garas.....1 Rf. 45 Xr.
29. Fizettem az nap Nagy István Uramnak, a' 27 és 28 Jul. fal rakásért per 3 má-rjás.....1 Rf. 42 Xr.
30. Fizettem ugyantsak az nap Szombaton estve a' másik Nagy István Uramnak a' 28 Jul. falrakásért.....51 Xr.
31. Ugyan az nap fizettem két Collegiumbéli szolgálta Legénynek az állás mellett szom-baton délután estig tett segítségeért p. 10 Xr.....20 Xr.
32. Vettem 1/3 ezer téglát Fekete Uramtól.....3 Rf. 20 Xr.
és az nap = d. 30 Jul. a' felesége bé is hozatta, mellyért
hat ökörre fizettem.....57 Xr.
33. Az nap = d. 30 Jul. bėjött a' Böszörményi ajándék fa, ugyan tsak Nánási Hadnagy Úr ingyen forspontján. Adtam korbátspénzt.....12 Xr.
34. Die 31 Jul. kifizettem a' 30 Jul. munkáért az egyik Kőművest Nagy Istvánt per 3 máirj és a' Napszámosokat is, u: m: Pap Ferentzet per 2 máirj. Karádit pedig per 10 gr. Tészen a' három együtt.....1 Rf. 55 Xr.
35. <Ugyan az nap kifizettem az Ablak árrát, üvegért, fájáért, tzínezett Lakatos mun-kájáért, mind öszve>.....8 Rf. 30 Xr.
36. Eddig dolgoztak a' Nagy Márton Uram' emberei: adtam nékik mindennap egy személyre egy pár pohár bort. Tészen mind öszve 8 ittét.....48 Xr.
37. Vettem a' Kegyes Jősef Úrnak menyetske leányától 4 Aug. 4 száz vályogot p 2. húszas adtam felpénzül.....51 Xr.
38. Kifizettem Sándor Kőművest d. 5 Aug. a' 30 Jul. fal rakásért per 3 máirj.....51 Xr.
39. Adtam Fekete György Uramnak azon napon a' vájog hozó számára felpén-zül.....12 Xr.
40. Vettem d. 6 Aug. Erdei Uramtól Mester Utzán 3 szál faragott tölgy gerendát per 5 máirj. Adtam felpénzt.....30 Xr.

41. *Az nap kifizettem a' vályog vető menyetekét, szekeres Bakó István által.....1 Rf. 49 Xr.*
42. *Bakó Uramnak is ugyan akkor kifizettem a'szekérbért. 100 vályogért p 15 garas.....2 Rf. 48 Xr.*
43. *Erdei Uramatd. 13 Aug. kifizettem a' tölgy gerendákért.....3 Rf. 45 Xr.*
44. *Ismét dolgoztak nálam d. 18 Aug. a' Nagy Márton Uram emberei u: m: Konti András és Sándor, egy Napszámossal Karádival. A' Kőművesek per 3 márij. a' Napszamosok per 2 Márijás. Tészen: -.....2 Rf. 16 Xr.*
45. *Die 20 Aug. dolgoztak a' nevezett két Kőművesek, és Barta András nevű Csáti napszamos feleségestül. Amazok p. 3 márij. Ezek per 10 garas. Tészen: -.....2 Rf. 42 Xr.*
46. *Ugyan az nap kifizettem Nagy Márton Uramat is a' 28 Jul. tett falrakásért p. 4 márij.....1 Rf. 8 Xr.*
47. *Ugyanaz nap' elvégezték a' falrakást. - Borjok ment:.....18 Xr.*
48. *Die 27 Aug. Adtam az Átsnak.....1 Rf.*
49. *Die 28 Aug. Vettem egy tsomó Kortz vesszőt.....27 Xr.*
50. *Die 28 Aug. Vettem 20 szál fenyőt Auer Mihály Uramtól; per 2 húszas adtam előre felpénzben.....5 Rf.*
51. *Ugyan az nap vettem 100 létzszeget.....33 Xr.*
52. *Vettem a' létzekhez die 29 Aug. tizenhét szeget.....6 Xr.*
53. *Ugyanaz nap hozattam 2 nyaláb karót 2 szolga legénnyel; adtam nekik fél napi vágásért és haza emelésért 1 peták discretiot 1 mesz. bort.....21 Xr.*
54. *Más nap, u. m. 30 Aug. hozattam velek 2 nagy tsomó vesszőt, magok vágta le is; adtam nekik 1 itze bort és 1 pár dinnyét.....11 Xr.*
Ugyanaz nap, más rendbéli 2 szolgák hoztak egy pár tsomó vesszőt: adtam kettőjüknek curatiora.....6 Xr.
55. *U:az nap kifizettem Auer Urat a' 20 szál fenyőért, mellyből magamnak (a' többit azon az áron az áts általvévén) 12 tartottam meg, és a' talyigással pro 8 Xr. haza hozattam. Tészen:.....3 Rf. 8 Xr.*
56. *Die 31 Aug. Véttem az Átsal 2 csomó fonó vesszőt.....1 Rf.*
57. *Ugyanakkor kért magának.....1 Rf.*
Ugyanakkor fizettem a' bérébe.....8 Rf.

- Ugyanakkor a' Napszámosának, maga béribe, kért és adatott.....40 Xr.
58. Die la Sept. Megalkudtam Fekete György Téglavető gazdával 1/3 ezer téglára per 1 f. és 2/3 ezer mágiára p. j 30 xr. Adtam felpénzül:.....1 Rf.
59. Die 3 Sept. Adtam Fekete Uramnak.....2 Rf.
Ugyanakkor 1 messz. pálinkát alk.....18 Xr.
Küldöttem ki a' szekerstől. Ő Kelmének.....3 Rf.
60. Ugyanaz nap Barta András és Kis János Napszámosoknak p. 2 máj.....1 Rf. 8 Xr.
61. Die 4 Sept. Vettem egy szekér Nádat.....11 Rf. 54 Xr.
62. Vettem Foris Szappanostól 11 szál faragatlan tölgyfát 6 Vft. fizettem.....4 Rf.
63. Fizettem Konti Andrásnak az 3 Sept. és 5 Sept. kőműves napszáma.....1 Rf. 42 Xr.
64. Vettem 1/2 köből meszet p. 5 Vft.....2 Rf. 7 1/2 Xr.
65. Die 5 Sept. Vettem szorútságból Polyvát 2 'sákkal, p. 10 xr.....20 Xr.
66. Vettem a' Duttyán kis ablakát.....1 Rf. 30 Xr.
67. Kifizettem az 1000 téglá árát.....40 Xr.
68. Béjövén Deretskéről a' szekér Polyva, fizettem a' Gazdának.....24 Xr.
69. Ugyan csak a' Deretskei szekeressel haza kapattam a' kapu tölgyfákat.....14 Xr.
70. A' kapuhoz való tölgyfákaknak hátra lévő árát kifizettem.....1 Rf. 18 Xr.
71. Die 6 Sept. Kováts István szekerest kifizettem 1/3 ezer tégláért p. 51 xr. 2/3 ezer mágiáért per egy egy Rf. Egy szekér homokért p. 40 xr. Két szekér sárga földért p. 19 garas. Tesz:.....5 Rf. 25 Xr.
72. Kifizettem Barta András Napszámost feleségemmel az 5 Sept. munk.....1 Rf.
73. Die 7 Sept. Kifizettem Kis Jánost a' 4d. és 5d. Sept. Napszámaért p. 2 M.....1 Rf. 8 Xr.
74. Kifizettem Sándor Komívest a' 3d. 4d. és 5 Sept. munk. p. 3 máj.....2 Rf. 33 Xr.
75. Die 8 Sept. Adtam Kis Jánosnak egy napi segítségért discretioba.....11 Xr.
76. Die 10 Sept. Vettem 200 szál Kortzvezzőt per 14 garas.....1 Rf. 24 Xr.
77. Ugyan az nap elvégezvén Szilágyi Uram a' Ház megkötését, mellyre 5 Vforintba alkudtunk vala meg, kifizettem O kelmét az átsi és nádkötői munkáért, a' mi még restált vala.....23 Xr.
78. Die 11 Sept. Vettem 1/2 köből meszet.....2 Rf. 48 Xr.

79. *Kitsinyelvén a' Nro 35 említett ablakot, tsináltattam négy fiókost: az asztalos munkája 5 Rf. 30 xr. az Üvegje 4 Rf. A' Lakatos munkája alább meg lesz írva a' Lakatos Contóban.....9 Rf. 30 Xr.*
80. *Az 3d. 4d. és 5 Szept. Kőműveseknek, Napszámosoknak és Szekereseknek hozatott bor áldomást kifizettem = 6 ittét.....42 Xr.*
81. *Fogadtam tapasztó embert d. 17 Sept. adtam neki felpénzül.....51 Xr.*
82. *Die 17 Sept. Csináltattam az ablak' bétsinálására 4 vas kapsot a' Lakatossal.....51 Xr.*
83. *Csináltattam a' Kovátsal 2 vas kapsot az ajtófelek' foglalására.....36 Xr.*
84. *Fizettem a' Collegiumnál lévő Meistemek, 1 Kőműves Legénynek, és 1 Napszámosnak, a' Stukaturának és ablaknak vízmértékre, az ablaknak és 2 ajtófélnek perpendiculumra vételéért, és beállításáért mind öszve.....51 Xr.*
85. *Die 18 Sept. Vettem padlásnak, Kapunak Kerítésnek és Árnyékszéknek, 1 szekér deszkát = 54 szalat, per 2 márvás.....30 Rf. 36 Xr.*
86. *Die 20 Sept A' Stukatura elvégzéséért 1 ittze bor áldomás.....7 Xr.*
87. *Adtam a' Tapasztónak a' béribe 3 vonásforintot.....2 Rf. 33 Xr.*
88. *Vettem d. 21 Sept. a' Duttyán tsatomájához 1 garására kerek fejű szeget.....3 Xr.*
89. *Került a' Duttyán' falának rakatása mellett való segítség.....20 Xr.*
90. *Die 22 Sept. Elvégződött a' Duttyán: került a' segítség.....20 Xr.*
91. *A' Duttyánnak apró-tseprő igazítása, több napokon.....41 Xr.*
92. *Die 29 Sept. Fizettem Kováts István szekeresnek 2 szekér sárga földért per 1 Rf. és 3 szekér homokért per 2 Huszas: mind öszve.....4 Rf.*
93. *Die 4 Oct. fizettem a' Tapasztónak.....51 Xr.*
94. *Die 5 Oct. kifizettem, a' mi még hátra volt a' Tapasztó 7 Vftjából.....1 Rf. 42 Xr.*
95. *Vettem a' pádimentomhoz 200 létszeget, százát per 12 garas.....1 Rf. 12 Xr.*
96. *Adtam 2 szolgának az asztalos mivek' haza hordásáért tíz-tíz Xrt.....20 Xr.*
97. *Die 6 Oct. Fizettem Asztalos Kováts Uramnak a' külső ajtó tsinálásáért 6 Rf. a' belsőéért 9 Rf. Mind öszve.....15 Rf.*
98. *Megalkudtam a' Váradi Kályhással, a' ki a' Medvénél lakik, egy Kályha Kandalóért, hozzávaló Lakatos Munkával: adtam néki felpénzül.....10 Rf.*
99. *Ismét hozattam 100 létszeget p. 12 gr.....36 Xr.*
100. *Die 9 Oct. Adtam a' Festőnek ½ font Neugrűn festékre, per 4f. 30 xr.....2 Rf. 15 Xr.*

101. *Kifizettem Lázár Ignázt Kőműves Meistert d. 31 Oct. az egész szobának kivakolásáért és simításáért, és a' Kályha Nichejének megtsinálásáért.....10 Rf.*
Ugyan néki ugyanakkor a' Tűzfal felrakásáért és kisimításáért.....4 Rf.**
102. *4ta novem. Ismét Asztalos Kováts Uramnak a padimentomozásért.....8 Rf.***
103. *Lakatos Tamaska Uramnak a két ajtóra való lakatos munkáért és az ablak cines vasazásért 14 Januári.....24 Rf.***
104. *Ugyan azon munkáért Tamaska Urnak adtam 20dik januar.....4 Rf.***
105. *A Dupla ablak átalyában.....17 Rf.***

Megjegyzés:

* Ki fizette ki a tételt? Csokonai október 16-tól már nem lakott a Darabos utcán.

** Innentől már más kézírás

A napló 1804. VI. 19-ével kezdődik, és 1805. I. 20. volt az utolsó dátum, amikor bejegyzés történt – a november 4-i 102. tétel már más keze írta, valószínűleg özvegy Csokonaié. ²⁴ Egy másik fontos kérdés az, hogy ki fizette ki a 101. tételt, ha a költő 1804. X. 16-tól – ahogy Bek Pálnak írta november 10-én „A' kis Museum hangos, és benne a' Purizálónak ujjai meggémberednek. – De sokkal inkább hangos és alkalmatlan egy olyan Curának folytatására, melly gyakori fomentumokkal, főzésekkel és fürdésekkkel van egybekötve, és a' melly miatt 16dik Octobertől fogva még mindég más' házánál kéntelenítettem patzienskedni.” ²⁵

A rejtélyt fokozza, hogy a 101. bejegyzés Csokonai Vitéz Mihály kézírása. Lehetséges, hogy egy fél hónap kezeltetés után október 31-én éppen otthon volt és ezért a bejegyzés így tőle származik. Látható, hogy a költő olyan munkák elvégzéséért is mesterembert fogadott, amelyet általában vagy maguk az építetők szoktak elvégezni, vagy pedig a rokonság végzi el nekik szívességből. Ennek talán oka lehet Csokonai betegsége is. A költségnapló egésze határozottan és következetesen polgáris. ²⁶ A feljegyzések pontosságát nem szorítja a

²⁴ DEBRECZENI ATTILA 2002: 632-633.

²⁵ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 324.

²⁶ <https://adoc.pub/csokonai-1-usculanuma-1.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 13.

háttérbe az a tény, hogy Csokonai még az építőanyag árán és szállításán felül áldomást is fizetett, amelyet – ismerve Csokonait –, véleményem szerint közösen ittak meg... 7 alkalommal összesen 73 krajcárt fizetett ki.

Még el sem készült a „*Museum*”, a leveleiben már büszkélkedett vele. Először az 1804. IX. 8-án Rhédey Lajosnak írt levélben tett említést róla, miszerint az áprilisban elhunyt nejétől kért méltó emléket, amelyet kiállíthat: „*méltóztasson nékem a' Megbold. Mlgos. Asszonyoknak kedves jószágai között egyet, de a' mellynek mindenét inkább nézvén, mint gazdag és drága voltát, emlékezetűi megküldeni. Hadd álljon az az én kis Museumomban a' mellyet a' nyáron rakattam, hadd álljon ama' Nemes Elhúnytának emlékezetére...*”²⁷

Bek Pálnak 1804. IX. 14-én küldött levelében is megemlíti, hogy a téglási földesúr szíves meghívását vissza kell utasítania, mivel „*kis Museumot a' nyáron magamnak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait 's ajtait béhelyheztetni, melly az én jelenlétem nélkül rosszul menne véghez.*”²⁸ Ugyancsak Bek Pálnak írta 1804. XI. 10-én, hogy az időjárás hidegre fordult, „*...De már ebből is kivert a' kemény idő! A' kis Museum hangos, és benne a' Purizálónak ujjai meggémberednek.*”²⁹ Október végére valószínűleg már befejezhatték, mert Domby Márton leírta, hogy „*Még alig volt félig-meddig készen, már hármónknak-négyöknnek traktát adott benne, hogy előre való ízlést csináljon a következőkhöz, és az olympusi ebéd nem lett volna oly ízű az ő szájának mint ez!*”³⁰

Alapvető kérdés, hogy honnan volt Csokonainak annyi pénze, hogy egy ilyen „*Museumot*” felépítsen akár olyan áron is, hogy elküldte a biztos pénzt hozó albérlőt. (Az 1803/1804. évi hadiadókiivetésben még két lakó neve is szerepelt, 1805/06-ban – a költő halála után –, pedig egy új fizető személy volt feljegyezve. Esetleg két „*béres lakót*” is elküldhett, így nagy valószínűséggel özvegy Csokonai Józsefné Diószegi Sára, azaz a költő édesanyja lehetett az anyagi háttér, hiszen volt bevétele a szőlőből, gyümölcsösből, kaszálóból, diákokból. Az építkezés befejezéséig – a napló szerint – még 53 rFt lett kifizetve. Persze nem sok pénzzel, s ez látszik a beszerzett építőanyagok listáján is – ócska téгла, vályogtéгла, ajándék fa stb. –, illetve azon, hogy az építőanyagokat apránként szerezte be a költő, gondolom, ahogy pénze-pénzük volt rá. De mindenki szemében ilyen pozitív volt Csokonai édesanyja?

²⁷ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 310-311.

²⁸ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 315.

²⁹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 324.

³⁰ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 885.

Viszonyuk érdekes volt az irodalomtörténészek értelmezése tükrében. *Vargha Balázs: Csokonai kiűzetése a Darabos utcai paradicsomból* című munkájában furcsa fényben tünteti fel Diószegi Sárát.³¹ Az anyát meglepő módon keményszívű zsarnoknak mutatja be, aki nincs tekintettel beteg fiára. Pedig a sorok között olvasva más információt találhatunk. A költő igenis szerette az édesanyját, aki nehéz szívvel útjára bocsájtotta fiát 1795-ben a Kollégium elhagyása után, aki csak 5 év múlva 1800 nyarán „*költözött*” vissza Debrecenbe, bár innen ismét a vére hajtotta az ország más tájainak megismerésére – pl. Aggtelek –, illetve a barátai látogatására – Pest, Onga, Regmec.

Az anyja még mindig a Darabos utcai házban lakott, ahová 1788 után költöztek, mivel a Hatvan utcai épületet elérverezték a fejük felől. A 31 éves korában özvegyiségre jutott asszony fonogatásból élt. Bár a háznak több szobája is volt, de Csokonainak nem esett jól azokban lenni, sőt egyes helyiségek kollégiumi diákoknak voltak kiadva, akiknek nem jutott szálláshely az alma materben. Az anyja tehát diákok kosztolásával és szállásadással egyaránt foglalkozott. Gaál László emlékezéseiben ugyancsak leírta, hogy amikor Csurgóról Debrecenbe került Csokonainé házánaál ő lett a hetedik kosztos diák.³²

A ház „*elviselhetetlenségét*” még fokozta az is, hogy Csokonai Józsefnét sűrűn látogatták, és nála naphosszat elüldögéltek a szomszédasszonyok, s egész nap csevegtek. Ez még nyáron kivédhető volt azzal, hogy a bodzafás-virágos kertbe kiülve el tudott bújni a zshivajtól, de télen a „*fakéméllés*” miatti kénytelen együttlakás okán ez minden szellemi munkát lehetlenné tett.³³ A költő ezt némileg tompította azzal, hogy egy nagy szekrényt kiürített, majd a szobában térelválasztóként elhelyezte azt, s hogy kihasználja a bútor adottságát „*abba kis székét és asztalkáját helyhezvén s ajtaját világosság okáért nyitva hagyván, ha abba beülhetett: az egész világtól elszigetelve tudta magát képzelni, teljes figyelemmel tudott olvasni, gondolkodni és írni.*”³⁴

Csokonai még vándorlásai során írt I. Ferenc császárnak, amelyben felajánlotta szolgálatát, sőt édesanyjáról ugyancsak ígyekezett gondoskodni, de ugyanez tűnik ki a Festetics grófnak írt leveléből is.

³¹ VARGHA BALÁZS 1989.

³² VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 409.

³³ VARGHA BALÁZS 1989: 232.

³⁴ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 915.

Csokonai – I. Ferenc császárnak (Pozsony, 1796. december vége)

„Most - Legfelségesebb Fővezér és Legkegyelmesebb Király! - méltóztass ezt a csekély s így Méltóságodhoz legkevésbé méltó adományt veled született kegyességeddel elfogadni. Te Császár vagy, nagy Császár, s a császárok nevét jól ismerik azok, akik azt vélik, hogy oltalmuk alatt értek vissza az aranykorba. Költőknek még sohasem jutott boldogítóbb feladat, mint hogy a Hősök védőszárnya alatt azok dicséretét énekelték meg, akik, miután a nemzetek életéért éltek, a halhatatlanságnak haltak meg. Én nem egyébert hajtok térdet legszentebb Felséged előtt, mint hogy legnyájasabb jóindulatodhoz folyamodjam, s nem kérek mást, csak az oly nagy birodalomból egy kis földecskét, melyet saját kezemmel művelhetek; győzhetetlen sasotok legkisebb tollacskáját, amely engem a sorstól és az emberektől megvéd. így elidőzhetnék az ártatlan Múzsákkal, így halhatatlan magasztalásodat zenghetném, s így nyugodt körülmények között gondoskodhatnék szegény anyámról, aki nékem egykor az életet adta, mely most Felségedé. Legszentebb Felségednek királyi parancsra élni és meghalni kész síríg hű híve és alattvalója.

Csokonai Mihály”³⁵

Csokonai – Festetics Györgynek (Komárom, 1798. január 22.)

„E’ szerént, esztendei útamra, ’s az egybegyűjtendő tapasztalásokra mind reákölténém szűk örökségemet: azért is tehát kívántam Méltóságos Uram! előre könyörögni, hogy, ha ez az én jószágomnak ’s magamnak elszánása Nagyságod előtt kedvet talál: méltóztasson engemet valamelyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így mikor pénz nélkül visszatérek, légyen magamnak és gyámoltalan özvegyiségre jutott Édes Anyámnak hol találni menedéket a’ Nagyságod’ szárnyai alatt....Én Nagyságos Uram! Debretzenbe születtem Bihar Vmegyében, Gyórból származott Ns. és tanúit

³⁵ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 489.

Atyától, de a' kitől megfosztattam még neveletlen koromban, a' miolta a' Testvéremmel együtt az pdes Anyám sok viszontagságok között nevelt és taníttatott, a' ki egy a' legjobb édes Anyák közül.

Csokonai Mihály”³⁶

Csokonai szeretett csavarogni. Sokszor csak spontán. „Valamivel kisebb, de csaknem hasonló poétasága, vagy inkább ostoba figyelmetlensége volt az Cs.-nak: Kiindúl anyja tudtával rövid járkálásra a' várostól feljebb fél órányira eső nagyerdőre. Minekelőtte oda érne találkozik Pestre szekérral indult jó esmerőjével. Az őtet útitársul hívja. Ő minden gondolkodás nélkül felül a' szekérra. Midőn már több mértföldeket elhaladt a' várostól: akkor gondolkodik, hogy otthon maradt és az ő útjáról álmodni sem tudó anyjának izenni kellene, hogy rajta ne aggódjék. Kérem, mellyik atya vagy anya engedhetné ezt meg fíjának akármelly nagy poétasága mellett is?”³⁷ – írta Sárváry Pál. Egy ilyen „elcsatangolása” miatt Nagy Gábor barátjának írt, hogy édesanyjának küldjön kiengesztelő ajándékot a nevében.

Csokonai - Nagy Gábornak (Hajdúböszörmény, 1801. június 26.)

„Barátom! Engemet Puky Úr és Darvasné Asszonyosság elragadván elragadtak Pazonyba, és onnan felvisznek Ongára: megengedj, hogy véled nem átázhatok, hanem Patakon öszvehoz a' jó Isten. - Most míg, a' hintók a' Vendégfogadóba étetnek, tiszteletére jöttem Tiszteletes Diószegi Úrnak, 's nála írom ezt a' Leveletem. Ha erre jössz Patakra: járj utánna, hogy ki beszéltte azt a' Bétsi Dátumot, - az én Görög Úrhoz való goromba válaszom felől való Dátumot - 's mondd el, mi volt a' válaszom, sőt akár hozd el in Cppia a' melly nálad van. - Ezt a' két keszkenőt küldd le az Édes Anyámnak, és köszönts nevemmel.

Csokonai Mihály”³⁸

³⁶ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 77.

³⁷ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 399.

³⁸ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 130.

Akárhogy zavarta az édesanyja körüli zszibongás, szeretete nem lankadt. Sőt, még erősödött, amikor az 1802-es tűzvészben leégett a házuk és még jobban egymásra voltak utalva. Főleg Csokonai egyre elhatalmasodó betegsége miatt, aki így írt erről 1803. VII. 17-én gróf Festetics Györgynek: „*A' tavalyi tűztől, de kivált a' télközéptől fogva szüntelen gyengébbülő Egységem, valamint annak a' tsekély Ódának béajánlásától, úgy most a' Nagyságod' erántam, érdemetlen eránt, mutatott Jótéteményének előbbi meghálálásától, szomorúan megtartóztatott. Méltóztasson Nagyságod megbotsátani, hogy Szívem kész és erőss dobogásinak gyenge tollam és ujjaim most is egészen meg nem felelhetnek. Nemesszívű Orvosomtól függ rám nézve az ülésnek, írásnak, és beszédnek mennyisége, és ideje.*”³⁹

A „*csatangolásai*” során szerzett tapasztalatok és ötletek alapján úgy döntött, hogy ha már a várostól távolabbra eső földön „*Tusculanumot*” nem építhet magának, akkor helyben egy kis „*Museumot*” fog kialakítani. Ehhez roppant erő és elhatározás kellett, mivel az 1802-1803-as tél közepétől kezdve az egészsége egyre romlott annyira, hogy 1804. X. 16-tól mindig más házánál volt kénytelen gyógyulni. A kérdés az, hogy utolsó hónapjaiban miért nem volt otthon Csokonai Vitéz Mihály? Bár a teljes igazságot az írhatná meg, aki ott volt a helyszínen, átélte az eseményeket, de Vargha Balázs „*Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból*” című tanulmánya – Újhold Évkönyv 1989. 1. száma –, véleményem szerint teljesen tévútra viszik az olvasót az objektív tények teljes mellőzésével.

A „*Museum*” építésével a költő olyan világot, alkotóteret kívánt létrehozni, ahol nem zavarja édesanyját a betegségéből fakadó egyre erősödő köhögésével, fájdalmával; ahol nem zaklatják az alkotói ihletében az anyjához érkező vendégek, pletykázó asszonyok; ahol nem idegesíti a kosztos-kvártélyos diákok csevegése. Persze ez a törekvése látszólag volt független, hiszen megvalósulásához jócskán kellett pénz, amit jórészt az anyja állt. Tette is azért, mert ismerte-felismerte fia zseniális költői tevékenységét, amely már annak fiatalkorában hírnevet szerzett neki. Őt már így nevezték „*Csokonai anyja*”, „*a Poéta édesanyja.*” Mindent megtett azért, hogy jól érezze magát, s meggyógyuljon. Persze hagyta, hogy az építkezés ügyeit fia intézze, ő csak szükség esetén a háttérben állt. Így nem volt igaz a kijelentés: „*Elgondolhatjuk, hogy Csokonainé mindannyiszor föllélegzett, mikor fia otthagya házukat hónapokra, hetekre vagy akár csak napokra.*”⁴⁰ Nem föllélegzett, hanem felsóhajtott, bánatában.

³⁹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 276.

⁴⁰ VARGHA BALÁZS 1989: 233.

Ahhoz képest, hogy Csokonai már ekkor nem volt otthon, hiszen a kivitelezésre vonatkozó 1804. XI. 4-én kelt 102. tételtől fogva már Csokonainé írta az építési naplót. A poeta ennek ellenére annak minden fázisról tudott. Bek Pálnak november 10-én írt levelében kifejtette, hogy „*A’ kis Museum hangos, és benne a’ Purizálónak ujjai meggémberednek. – De sokkal inkább hangos és alkalmatlan egy olyan Curának folytatására, melly gyakori fomentumokkal, főzésekkel és fürdésekkel van egybeköttetve.*”⁴¹ Tehát a „*Museumban*” már a művek másolása folyik, de Csokonai szeretett volna itt gyógyulni, meleg borogatásokkal, fürdés-sel. Ez a hideg miatt lehetetlen volt, ezért kérte egykori mecénását, kölcsönözzön neki tavasz-ig egy kályhát, mivel „*az utánna való járásra már sem időm, sem erőm, sem módom, sem bízott emberem, sem lovam és szekerem nintsen.*”⁴²

Mivel az itteni kúrálása kútba esett, ezért október 16-tól mindig más házánál gyógyke-zeltette magát. Ezt nem úgy kell elképzelni, hogy minden háznál volt egy doktor – az ő orvosa Szentgyörgyi József volt, akinél éppen egy ideig meghúzhatta magát. De ha igaz, akkor nem valószínű, hogy sokáig, mivel náluk január első napjaiban megszületett az ifjú Károly, és egy csecsemő sírása nem éppen Csokonai gyógyulását segítette volna.

Vargha Balázs szerint Csokonainé – mint egy seborvos özvegye –, szerezhette némi jártasságot betegek ellátásában, de mindezt nem tette meg. Elnézte, hogy a tüdőbaj végső stá-diumát szenvedő fia a fűtetlen múzeum frissen tapasztott, fagyot lehelő falai közt dideregen október 16-ig.⁴³ Ez téves állítás, mivel Csokonai a béres lakó(kat) azért küldte el, hogy a másfél szobás „*rezidenciában*” lakjon addig, míg a „*Museum*” felépül. Vargha szerint édes-anya „*hagyta, hogy máshova költözzék, olyan helyre, ahol még kevésbé tudták szakszerűen ellátni, mint ahogy az anyja házánál lehetett volna.*”⁴⁴ Ez talán nem olyan biztos, hiszen Szentgyörgyi doktornál is „*patzienskedett*”, annál jobb kezekben pedig nem is lehetett volna. „*A betegségtől még érzékenyebb, önérzetében sérülékenyebb fiát megalázta az otthontalan-ság, a kényszerű alkalmatlankodás azoknál, akik befogadták.*”⁴⁵ Szó sem volt megalázásról. Csokonait nagyon sokan szerették, büszkék voltak arra, ha egy kis időt náluk vendégeskedik, még ha betegen is. Mindenki tárt karokkal várta. Csokonai egy unikum volt a városban.

⁴¹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 324.

⁴² DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 324.

⁴³ VARGHA BALÁZS 1989: 240.

⁴⁴ VARGHA BALÁZS 1989: 240.

⁴⁵ VARGHA BALÁZS 1989: 240.

Vargha Balázs írta: „*Sokkal korábban, 1804. május 25-én kért menedéket első ízben*”⁴⁶ Bek Páltól. Ez nem menedékkérés volt, hanem Csokonai stílusában megírt levél, amelyben meghívatta magát Téglásra, ami mint fentebb láttuk nem jött össze. Ugyanígy erőszakosnak tűnik egy kívülálló számára, amit Obernyik Józsefnek írt 1804. XII. 4-én: „...*bátorkodom megkérni az Urat, ne sajnáljon egy vagy két hétre nekem kvártélyt adni magánál! még addig megpróbálom az orvosi tudomány erejét: mindent, amit előmbe ír, pontig végbeviszek, és ha akkor sem érzem osztán semmi foganatját, életem nyakába vetem a gyeplőt, és elkészülve ütközöm bele akármibe, míg belőlem a kevés életerő ki nem fogyatkozik.*”⁴⁷ Jogosan dohog Vargha Balázs: „*Hogyan gondolta az egy-két hetes kvártélyt? Szerénykedett-e, hogy azután kérje majd ottani tartózkodásának meghosszabbítását?*”⁴⁸ Ismétlem magam, hogy Csokonait mindenki szívesen látta vendégül, főleg a Derecskén élő rektor.

Nagy Gábornak 1804. XII. 6-án levelet írt még mielőtt Derecskére indult: „*Már az orvoslásom ötven forint felé jár. Most is azért megyek Derecskére, hogy mivel sem otthon a magunk házában, sem másutt a városban kúrámhoz szükséges komoditással nem lehetek: ott egy szobát és szolgálatomra egy fiút és öreg asszonyt fogadván, a doktor intése szerint fogatkozás nélkül vitethessem az orvoslás rendét.*”⁴⁹ Varga tévesen gondolkozik: „*Hogy Debrecenben nem talált volna egy öregasszonyt meg egy szolgálfiút - alig hihetem. Vagy úgy gondolta, hogy Derecskén olcsóbban fogadhat, mint Debrecenben? Akármennyire kiköltekezett is a gyógykezelésben meg a múzeum építésében, ilyen indoka nem lehetett a veszélyes útnak.*”⁵⁰ Csokonai arra gondolt, hogy a „*Museum*” helyiségében gyógykezeltette volna magát, de mint tudjuk a hidegben, kályha híján ez lehetetlen volt.

Vissza ismét a fütetlen „*Museumhoz.*” Vargha Balázs írja, hogy „*Az új múzeumban együtt fagyoskodik a purizálóval. Mert mit tehetne? Visszabújjon a szekrénybe? Ha ugyan még beengednék oda. Hallani vélem az anyai szemrehányásokat: - Múzeum kellett neked? Meg niche? Meg neu-grün festék? Hát itt van, amit kívántál. Nálunk már nincs helyed.*”⁵¹ Valljuk be, hogy az utolsó mondatoknál kicsit ellódult a fantázia. De miért kell szegény Csokonainét 200 év után is ennyire megalázni, megszegényíteni? Senki nem volt ott, hogy hitelesen tanúsíthatná, ez

⁴⁶ VARGHA BALÁZS 1989: 241.

⁴⁷ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 335.

⁴⁸ VARGHA BALÁZS 1989: 241.

⁴⁹ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 336.

⁵⁰ VARGHA BALÁZS 1989: 242.

⁵¹ VARGHA BALÁZS 1989: 239.

így történt volna meg. Csokonai Józsefnéről csupa jót írtak kortársai, ismerősei.⁵² Az viszont kérdéses, hogy a költő hogyan diktálhatott a hideg „*Museumban*,” ha október 16-tól – ahogy írta –, más házaknál gyógyíttatta magát, de november 4-től biztosan, mert az építési napló tételeit már Csokonainé írta be. Hogyan írhatta 1804. XI. 10-én Bek Pálnak azt, hogy a „*Museumban*” hideg van, kályha kellene, ha nem volt ott? Ez számunkra még mindig rejtély.

Az Újhold folyóirat szinte hemzseg Vargha Balázs Csokonainé alázásával: „*Nincs ott nyugalom, nincs csendesség. Ez pedig csak azt jelentheti, hogy édesanyja nem hagyja békében.*”⁵³ Miből gondolja ezt a cikk írója? – „*Attól fogva, hogy a fia újra hazaköltözött – ennek dátumát nem tudjuk – Csokonainé feltételezhető „odaadó szeretettel” ápolta az utolsó napig, 1805. január 28-áig. De mi volt akkor az előzmény, ez az irgalmatlan közjáték? Mi volt a kitagadottság gyászos időszaka? Megokolt, adatokkal megtámogatott felelet nincs erre a kérdésre.*”⁵⁴ Bár ezt kissé meghökkenve olvassuk: „*Édesanyját, aki a legnagyobb hálára érdemes, kevés szó vagy éppen néma köszönet illeti.*”⁵⁵ Azért a végkövetkeztést összefoglalta az olvasó helyett is: „*Nem akarok beljebb hatolni - beljebb **tévedni** - megalapozatlan konstrukciók homályos sűréjébe. Inkább elhallgatok. Amit hiteles írások alapján föltártam, az magában is éppen elég siratni való.*”⁵⁶

A „*Csokonai emlékek*” című nagyszerű munka – összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs –, 1960-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában, amely szinte alapja a *Csokonai Vitéz Mihály összes művei* sorozatnak. Az 1999-ben napvilágot látott „*Levelezés*” kötet felidézi Vargha Csokonainé iránti gyűlöletét, de megpróbálja tompítani a vádakát. „*Az utolsó időszokról azonban, éppen a szóban forgó utolsó négy levél alapján, bizonyos információkat nyerünk. Feltűnő, s elsősorban ez ütött szöveget a kérdést alaposan vizsgáló Szaunder József és Vargha Balázs fejébe is, hogy az egyre gyengülő költőt nem az anyja ápolja, sőt, nemhogy otthon nincs, de egyenesen menekül onnan. (...) Valóban rendkívül különös ezt így végigolvasni, tényleg gondolhatunk kapcsolatuk megromlására, de az sem zárható persze ki, hogy anyja maga sem volt ekkor abban a helyzetben (például akár egy betegség miatt), hogy fiát ellássa, a félig felépült ház pedig nem biztosíthatott megfelelő körülményeket egy súlyos*

⁵² VARGHA BALÁZS 1989: 233.

⁵³ VARGHA BALÁZS 1989: 240.

⁵⁴ VARGHA BALÁZS 1989: 243.

⁵⁵ VARGHA BALÁZS 1989: 229.

⁵⁶ VARGHA BALÁZS 1989: 244.

*beteg számára.”*⁵⁷ A rézmetsző diákoknak 1804. XII. 10-én írt utolsó levelében fogalmazta meg szemérmesen az édesanyjához fűződő igazi, mély kapcsolatát: „*Én, ha számkivetésbe küldődném: talán az Anyámtól bútsúznám legkevesebb szókkal, sőt éppen némán.*”⁵⁸

4. Csokonai tündöklése és bukása

Elérkeztük egy Csokonaival kapcsolatos kardinális kérdéshez. Miért csapták ki a Kollégiumból? Kicsapták egyáltalán? Erre keressük a választ, de ehhez meg kell vizsgálni az előzményeket. Szilágyi Gábor professzor megbízásából és ajánlatára 1794. III. 24-én Csokonai Vitéz Mihályt megválasztották a poétai klasszis préceptorává. Az oktató később megbánta ezt a cselekedetét, de akkor éppen nem volt más, akire ezt bízhatta volna. Azt viszont meg sem álmodta, hogy Csokonai rövid idő alatt ekkora népszerűsége tesz szert a szabadelvű tanítási módszereivel, amit a Nagyerdőn tartott, mivel a Kollégium falain belül nem érezte elég szabadnak magát. Ott a diákoknak megengedte, hogy tanítás közben mókázzanak, táncoljanak, pipázzanak, borozzanak. Ez viszont nem tetszett a vaskalapos professzornak.

Csokonainak 1794. XII. 6-án a kollégiumi törvényszék előtt kellett megjelennie, ahol a következő vádakkal illették: „*Ünnepnapokon ritkán szokott tanítványaival templomba járni. Minap tanítványait az osztályban késő éjszakáig visszatartotta, sőt hol több, hol kevesebb tanítványával az osztályban elbújik, s megengedi, hogy ott dohányozzanak, és bort igyanak.*”⁵⁹ Az első vádpontra a költő azt felelte, hogy betegsége miatt nem járhat templomba. Nem képes egy óráig ugyanazon a helyen ülni, így istentisztelet alatt sem továbbá a hangos éneklést sem bírja. A többi vádpont valódiságát beismeri. A büntetése feddés, dorgálás és négy hellyel lejjebb helyezés volt a tanulói rangsorban, valamint kötelezték, hogy ezekről a betegségeiről mutasson fel orvosi igazolást. Ha nem javul meg, és igazolást sem hoz, elmozdítják hivatalából. A vádak és az ítélet sem volt súlyos, mindez azonban Csokonait mégis érzékenyen érintette. Másnap, míg a többi tanuló a templomban volt, elkeseredett hangú levelet írt Szilágyi Gábornak, aki a préceptorsággal megbízta, de azt végül mégsem küldte el, amiben amúgy a kinevezéséről lemond. Valószínű, hogy a rebellis nézetei és versei miatt volt ez a „*tyúkper.*”

⁵⁷ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 916-917.

⁵⁸ DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS 1999: 337.

⁵⁹ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 38-39.

Domokos Lajos tekintélyes közbelépésének köszönhető, hogy az első kollégiumi per feltűnően enyhe döntéssel végződött.⁶⁰ Csokonai nem vette komolyan az ítéletet. Továbbra sem járt templomba, orvosi igazolást nem szerzett be, és elhanyagolta a tanítást is.

Miközben Luca napján 1794. december 13-án, a Nagyerdőn sétált, pipázott és mókázott tanítványaival, talán nem is véletlenül, arra sétált Szilágyi Gábor professzor Kocsi Sebestyén István rektor társaságában. A vidámság és a jókedv annyira feldühítette Szilágyit, hogy a diákokat rendre utasította az illetlen viselkedésükért – mármint a nem engedélyezett pipázásért –, és ezért természetesen Csokonait vont felelősségre. A professzor úgy vélte, hogy a Nagyerdőn is úgy kell viselkedni a diákoknak, mint a Kollégium falain belül. Az 1704. évi kollégiumi törvény szerint a dohányzást nemcsak a Kollégium falai között, hanem az iskolán kívül sem engedélyezték. A fiatal préceptor viszont jól emlékezett, hogy ezt a tilalmat 1792-ben feloldották, viszont helyébe egy másik tiltást fogalmaztak meg: a kollégiumon belül tilos a kávéivás.

Szó szót követett, Szilágyi provokálta a költőt, aki nem vette fel a kesztyűt, s illemtudóan válaszolt a professzor kérdéseire, persze többször kiforgatva szavait. A vita a csőszházban folytatódott, ahol majdnem tettegesség történt, Szilágyi Csokonait semmirevalónak nevezte, aki visszaélt a jóindulatával. Odáig fajult a dolog, hogy felpofozással, kidobással fenyegette. Viszont a poéta elkövetett egy szamárságot: körbe állította a tanítványait a csőszház előtt és a Pikkó hercegről és Jutka Perzsről szóló első magyar opera egyik részletét énekelte el velük Szilágyi bosszantására: „*Én gyilkosa gömböcnek, A szép Jutka Perzsinek...*”⁶¹ Ugyanis Szilágyi professzor szolgálójának, már erősen gömbölyödött a hasa, de házasságról még szó sem esett.

December 17-én újra összeült az iskolai törvényszék és három napig tárgyalt, mert sok vád és panasz merült fel Csokonai ellen. Ott folytatták, ahol december 6-án abbahagyták. „*Véletlenül*” előkerült egy Szilágyinak címzett, de néki soha át nem adott levél. Somogyiné szakácsasszony is panaszkodott Csokonaira, amiért azt mondta neki, hogy „*úgy meghagymázza nyavalys vetrecéjét.*”⁶² Király András urammal pedig, aki a fia miatt akadékoskodott nála, illetlenül viselkedett. Világi ruhákat hordott, ezen kívül ugyan úgy nem járt templomba. Mivel az iskolaszék december 6-i ülésén hozott intelmeket nem fogadta meg, a tanítási időt

⁶⁰ BERTÓK LÁSZLÓ 1973: 70., továbbá VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 553.

⁶¹ <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00074/02232.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 16.

⁶² <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00074/02232.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 16.

sokszor elmulasztotta, ezért tanítói állásától megfosztották, és az előmeneteli rangsorban tíz fokozattal lejjebb sorolták. A költő, hogy lássák a megbánását, Szilágyit hivatalosan megkövette. Az 1794. XII. 19-én hozott ítélet súlyos büntetést mért Csokonaira: elmozdította praeciptori állásából, amit aztán nem is igényelt vissza.

A húsvét 1795-ben április 5-6-ra esedett. A kötő Kiskunhalason volt legációban, amely után Kecskemét fele vette útját, hogy majd onnan utazzon haza Debrecenbe. Nemes Kis Pál, a kecskeméti eklézsia kurátora rá is bízott 72 forintot, hogy a debreceni Kollégiumban lévő két alumnus kétévi ellátási költségét adja át számukra, hogy azt a szükséges helyre befizethessék. Szerencsétlenségére vagy szerencséjére, találkozott Mátyási József költővel, aki Pestre csábította. Nem volt nehéz dolga. Már régen szeretne volna megnézni Pest városát, hiszen ott a könyvesboltok tele voltak jobbnál-jobb kiadványokkal. Gondolta, hogy 1-2 nap szabadságot megengedhet magának. Az első napokban Kecskemét városának a házában lakott, ahol szívesen vendégül látták. S ha már Pesten volt, akkor felkereste Dugonics András piarista szerzetest, író-egyetemi tanárt is.

Mindeközben Kazinczy Ferencet 1795. V. 16-án halálra ítélték és rettegve várta a kivégzést... Laknia, ennie kellett, a saját pénze – ha ugyan volt neki –, elfogyott, így kénytelen volt hozzányúlni a legációs pénzhez – mint már több ízben is – abban a tudatban, hogy édesanyja, ha hazaérkezik, ki fogja segíteni. Május 20-án a Várhegy alatti kaszálón Martinovics Ignácot és négy társát kivégezték, de szerencsére Kazinczy Ferenc nem volt közöttük. Csokonai az események után gyorsan Szabadszállásra sietett, hiszen május 24-25-én a pünkösdi legációja Szabade helyen volt esedékes. Ezek után pedig Debrecen felé vette az útját, június 8-10. körül már otthon is volt. Eközben viszont egy fontos dolog történt: A Debrecenben lévő kecskeméti alumnusok megírták Toóth Istvánnak, hogy az ígért pénz nem jött meg, aki utólag tudta meg nemes Kis Páltól, hogy a 72 Forintot Csokonai Vitéz Mihály által még áprilisban Debrecenbe elküldték. Ezért Toóth István levelet írt Budai Ézsaiás professzornak:

„Tiszteletes Professor Ur! Kedves Sogor Uram!

Az Inneprol vissza menő Deákok által, ide haza nem lévén, nem tehettem egy ream válalt dologba való kötelességemet. Most kéntelenítetttem Postán alkalmatlankodni. A' dolog ez. Nemes Kis Pál Ur, a' mi Ecclesiánk Curatora a' Collegiumba levő két

Alumnusok számára Csokonai Uram által, erga Recepisse két esztendőre bé küldötte a' Contingens 72 ~ Hetven két forintokat: fele a' közelebb múlt, fele a' jelen való esztendőre lévén el-intézve. Az Alumnus Leveléből, melyet közelebb küldött látjuk hogy a' pénz kézhez nem adódott; sőt félő hogy Csokonai Mihály Uram Pesten lett költekezése miá tovább is kin fog maradni. Hogy a' Nemes Collegium, talán nem tudván ezt a' dolgot, kárt ne vallyon: kívántuk mi ezt jelenteni.

Más ez: A' Kecskeméti Ekklesia fen tartván magának azt a' szabadságot, hogy Haza fiai közül, a' kit akar az Alumniumára denominálhasson: ehez képest egy Nagy Mihály nevű ide való, jó igyekezetű Ifjat kívánt közelebb az által boldogítani. Ő irta hogy ő az Alumniumra fel nem vétettetett, más nem az Ekklesiától denominált élvén azzal. Méltóztassanak azért Tiszteletes Professor Uraimék az ő jó igyekezetét ez által segíteni. Ő igen szegény; de jó reménységű Ifjú.

Mi hála Istennek frissen vagyunk. Tisztellyük mind a ketten az Atyafi- ságot: az én kedvesem tsókollya ezerszer az ő Kedves öttse Asszonyát: én pedig állandóan maradok

*Tiszteletes Kedves Professor, Sogor Uramnak Kecskeméth die 7° Juny 1795
kész kötelességű szolgálja*

Toóth István maga saját kezével”⁶³

Toóth István ezzel a levéllel exkuzálta a kecskemétiakat, hiszen ők a pénzt jóhiszeműen elküldték Csokonaival. Ez volt az a banánhéj, amin a költő elcsúszott. Ehhez jött az a könnyelmű dolog, amikor hazaérkezett nem egyenesen a Kollégiumba ment leszámolni a legációs és a reá bízott pénzekkel, hanem még napokig otthon henyélt. Utána már hiába vitte be a kiegészített összeget a Kollégiumba, ez a levél hamarabb érkezett meg, így Szilágyi Gábor professzor kezében „*aduász*” volt. Ő mindenképpen az intézmény falain kívül szerette volna látni költőt. Honnan eredt ez a bosszú? Mint már említettük, Szilágyi Gábor megbízásából és ajánlatára Csokonai Vitéz Mihályt megválasztották a poétai klasszis préceptorává. A professzor utána már megbánta ezt a cselekedetét, de nem gondolta, hogy a

⁶³ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 67.

költő a szabadelvű tanítási módszerével nagyobb népszerűsége tesz szert, mint ő. Ez féltékennyé tette amellet, hogy nem tetszettek neki a poéta nézetei sem. Ekkor tért haza Budai Ézsaiás is, aki 1792-től külföldi akadémiákra járt, meglátogatta Hollandiát és Angliát valamint Göttingenben tudósoklevelet szerzett. Hazatérve, 1794-ben a debreceni Kollégiumban a történelem, a görög és a római irodalom tanára lett. Azt tudni kell, hogy korábban Csokonai préceptora volt, így közeli ismeretségbe és barátságba kerültek. Csokonai viszont kissé túllőtt a célon amikor *Debreceni Magyar Psyche* címmel 1795 januárjában kéziratos lakodalmi újságot szerkesztett, amelyben a kollégium új igazgatóját, Budai Ézsaiást köszöntötte esküvője alkalmából. Ez a kissé fanyar humorú írás bár tetszett a professzornak, de némiképpen megsértődött rajta, hiszen már iskolaigazgató-professzor és diák kapcsolat volt közöttük.

Így Budai Ézsaiás illetve a szintén megsértett, továbbá az első Csokonai-perben kudarcot vallott Szilágyi Gábor professzor összeállt egymással, hogy a „*rebellis*” poéta szűret kitegyék a Kollégiumból. A szövetséget szorosabbra vonták azzal, hogy Szilágyi Gábor és a megejtett cselédlány, a később feleségül vett Oláh Erzsébet 1795. I. 7-én megkeresztelt Eszter nevű leányának Budai Ézsaiás és Rakovszky Dániel lett a keresztapja.⁶⁴ A gyermek pár napon meghalt, de még ugyanabban az évben, december 2-án a megszületett a kis Gábor, akinek szintén Budai Ézsaiás lett a keresztapja Benedek Mihály prédikátorral együtt.⁶⁵

Mivel nem tudtak fogást találni az egyre népszerűbb Csokonai Vitéz Mihályon, várták a kedvező pillanatot, hogy az oktatási intézményből eltávolítsák. Mindez pedig az ölükbe poty-tyant Toóth István levele által s ehhez még hozzájárult Csokonai nemtörődömsége miszerint a kapott pénzeket nem fizette be időben a pénztárba. Szilágyi Gábor és Budai Ézsaiás professzor kapva kapott az alkalmon, hogy a költőt kicsapják, így őt 1795. VI. 20-ra az iskolaszék elé idézték. Csokonai érezte illetve mások által megtudta, hogy pályafutása a Kollégiumban ezzel véget ért, így önként távozott a nagy hírű intézményből. Június 15-én annak tudatában, hogy ki fogják zárni levetette a tógát és nem várta meg, hogy lehúzzák azt róla és így saját öltözetében 450 diák előtt mondta el búcsúbeszédét, majd június 18-án megírta az „*Emlékezetnek okáért*” című hattyúdalát.⁶⁶

⁶⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MNSH-71?i=106&cc=1858355&cat=157468> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 14

⁶⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MNSH-H8?i=134&cc=1858355&cat=157468> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 14

⁶⁶ <https://mek.oszk.hu/05800/05882/html/gmcsokonai0002.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 14. illetve SZÉPPRÓZAI: 148-151.

Megállapítható tehát, hogy Csokonai Vitéz Mihályt nem kicsapták a Kollégiumból, hanem önként emelt fővel hagyta el az iskoláját. Megjegyzendő, hogy a professzor és a Csokonai család között az utálat kölcsönös volt. Csokonai József, a költő öccse egyszer ugyanis összetalálkozott Szilágyi Gáborral és annak a kutyáját elkapva azt annyira megszorította, hogy „*annak minden belső része ki omlott.*”⁶⁷ Természetesen ezután Csokonai Józsefnek is távoznia kellett a Kollégiumból...

---

⁶⁷ VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ 1960: 412.

Forrásjegyzék

KRIEGSARCHIV – ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV

- 1783 *I. Katonai felmérés Debrecenre és környékére vonatkozó térképszelvényei.* Original-Aufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Obristlt. Baron v. Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782-1785. Josephinische Landesaufnahme (1763-1787.) Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv. Kartenabteilung: B. IX. a. 527.

Irodalomjegyzék

BERTÓK LÁSZLÓ

- 1973 *Így élt Csokonai Vitéz Mihály.* In: F. KEMÉNY MÁRTA (Szerk.): Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó. Budapest. 1-204.

CSONKA ALEXANDRA

- (é. n.) *Csokonai Tusculanuma.* <https://adoc.tips/csokonai-1-usculanuma-1.html>
Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 14.

DEBRECZENI ATTILA (Sorozatszerk.):

- 2002 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei – Feljegyzések.* In: DEBRECZENI ATTILA (Sorozatszerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-850.
- 2002 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei – Tanulmányok.* In: DEBRECZENI ATTILA (Sorozatszerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-348.

DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS (Szerk.):

- 1999 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei – Levelezés.* In: DEBRECZENI ATTILA – SZUROMI LAJOS (Szerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-997.

OLÁH GÁBOR

(é. n.) <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00074/02232.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XI. 16.

SZILÁGYI FERENC – SZUROMI LAJOS (Szerk.):

1990 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei – Szépprózai művek.* In: SZILÁGYI FERENC – SZUROMI LAJOS (Szerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-480.

SZILÁGYI MÁRTON

2010 *Csokonai Vitéz Mihály pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest. 1-389.

VARGHA BALÁZS

1989 *Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból.* Újhold Évkönyv. IV. évfolyam 1. szám In: LENGYEL BALÁZS – LAKATOS ISTVÁN – NEMES NAGY ÁGNES (Szerk.): Magvető Könyvkiadó. Budapest. 228-244.

VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ (Szerk.):

1960 *Csokonai emlékek. A magyar irodalomtörténetírás forrásai.* In: VARGHA BALÁZS – SOMOGYI SÁNDOR – TÓTH DEZSŐ (Szerk.): Kiadó: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intéze. Budapest. 1-666.

Képjegyzék

DEBRECEN ÉSZAKI KÜLTERÜLETEI

1783 KRIEGSARCHIV – ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV *I. Katonai felmérés Debrecenre és környékére vonatkozó térképszelvényei.* Original-Aufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Obristlt. Baron v. Motzel des Generalquartiermeis-

terstabes in den Jahren 1782-1785. Josephinische Landesaufnahme (1763-1787.) Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv. Kartenabteilung: B. IX. a. 527.

<http://www.civisporta.hu>

civisporta@gmail.com

